

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 3, November 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 19.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.09.2023

DOI: 10.30692/sisad.1317058

KİBYRA ANTİK KENTİ BAZİLİKA PLANLI KİLİSE İNSANLARININ ANTROPOLOJİK ANALİZİ

Anthropological Analysis of the Basilica Planned Church Humans from Kibyra Ancient City

Alper Yener YAVUZ

Dr. Öğr. Üyesi

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-4959-5581

alpyenyav@gmail.com

Büşra ALADAĞ

Ankara Üniversitesi

Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0003-1681-4423

busra.aladag.ba@gmail.com

Ahmet İhsan AYTEK

Doç. Dr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-7620-2333

aytek@mehmetakif.edu.tr

Atıf/Citation: Alper Yener Yavuz, Büşra Aladağ & Ahmet İhsan Aytek (2023), "Kibyra Antik Kenti Bazilika Planlı Kilise İnsanlarının Antropolojik Analizi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.3, Kasım 2023, s.635-649.

Öz: Yerleşimi Neolitik döneme kadar giden Burdur ilinde gerçekleşmiş ve halen gerçekleşmekte olan kazılar kentin geçmişine dair önemli veriler sunmaktadır. Kibyra Antik Kenti, Burdur ilinin ve Pisidia bölgesinin önemli antik kentlerinden birisidir. Kentin birçok noktasında devam eden kazılarda, Doğu Roma dönemine tarihlendirilmiş bir Bazilika Planlı Kilise açığa çıkarılmış ve mezar yapıları tespit edilmiştir. Bu çalışmada, çıkartılan insan iskeletlerinin antropolojik analizi gerçekleştirilmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda toplam 56 birey tespit edilmiştir. Bireylerin cinsiyet ve yaşları belirlenip temel demografik bilgileri ortaya konulduktan sonra, boy uzunlukları ve patolojik durumları da incelenerek, sağlık durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Demografik veriler kentin farklı alanlarında çıkarılan ve önceki çalışmalarla ortaya konulan sonuçlar ile karşılaştırıldığında, kiliseye gömülen bireylerin ölüm yaşı aralığı veya cinsiyet dağılımı bakımından özel bir durumlarının olmadığını göstermiştir. Bireylerin ağız sağlıkları ile vücut kemiklerinde gözlenen patolojik durumlar da diğer çalışmalar ile uyumlu olmakla beraber bir bireyde gözlenen araknoid granülasyon kent için yeni bir bilgi konumundadır. Ayrıca başka bir bireyde tespit edilen kafatası kültürel deformasyon izi de bölge insanının kültürel yaşamına dair yeni bilgileri ortaya koymaktadır. Kentte devam eden kazılar ile kent insanının geçirdiği fiziksel değişim çok daha iyi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kibyra, Araknoid Granülasyon, Kültürel Deformasyon.

Abstract: Excavations in Burdur province, whose settlement dates back to the Neolithic period, provides important data on the ancient history of the city. Kibyra Ancient City is one of the important ancient cities of Burdur and the Pisidia region. During the ongoing excavations in many parts of the city, a Basilica Planned Church dated to the Eastern Roman period was unearthed and grave structures were identified. Anthropological analysis of the human skeletons recovered in this study was carried out. A total of 56 individuals were identified during the excavations carried out in 2019 and 2020. After determining the sex and age of the individuals and revealing their basic demographic information, their health status was tried to be revealed by examining their height and pathological conditions. When the demographic data are compared with the results of previous studies in different areas of the city, it is seen that the individuals buried in the church do not have a special situation in terms of age at death or sex distribution. The oral health of the individuals and the pathological conditions observed in the body bones are in line with other studies, but the arachnoid granulation observed in one individual is new information for the city. In addition, the cranial cultural deformation trace found in another individual reveals new information about the cultural life of the people of the region. With the ongoing excavations in the city, the physical changes of the people of the city will be revealed much better.

Keywords: Kibyra, Arachnoid Granulation, Cultural Deformation.

GİRİŞ

Kibyra antik kenti, antik dönemde Kabalis/Kibyris olarak bilinen ve günümüzde Burdur/Denizli/Antalya sınırlarının kesiştiği noktada yer alan önemli bir kenttir (Baytak, 2014). Demir Çağı'nda, Lydialıları oluşturan halklardan olan Kaballerin güçlenmesiyle birlikte 'Kabalis' olarak adlandırılan bölgedeki yerleşimler, Helenistik dönem ve Roma dönemlerinde Kibyra kentinin güçlenmesiyle birlikte bölge 'Kibyris' olarak anılmaya başlanmıştır (Dökü ve Baytak, 2017).

Kibyra antik kentinde gerçekleştirilen ilk antropolojik çalışmada; yer altı oda mezarlar, Stadion, Odeon, Doğu Nekropol Anıt Mezar ve Martyrion'dan çıkarılan 137 bireye ait iskeletler incelenmiştir (Sevim Erol vd., 2015). Bu bireylerin 64'ü yetişkin erkek, 35'i yetişkin kadın, 22'si çocuk olarak belirlenirken, 16 bireyin cinsiyet tayini yapılamamıştır. Bireylerin yaş dağılımlarına bakıldığında ise, büyük çoğunluğun (%73) genç ve orta yetişkinlerden oluştuğu görülmektedir. Patolojik incelemeler de ise; travma, protic hyperostosis, cribra orbitalia, enfeksiyonel hastalıklar, osteofit, Schmorl nodülü, artrit, temporo-mandibular artrit ait izler tespit edilmiştir (Sevim Erol vd., 2015).

Kibyra insanları üzerinde gerçekleştirilen diğer antropolojik çalışmada, Helenistik, Roma ve Erken Doğu Roma Dönemi'ne tarihlendirilen 215 bireye ait iskeletler incelenmiştir (Aladağ, 2020). Bireylerin 85'i erkek, 41'i kadın, 13'ü adolesan, 33'ü çocuk, 10'u bebek ve 3'ü fetüs olarak sınıflandırılırken, 30 bireyin yaş ve cinsiyetleri belirlenememiştir. Erkeklerin yaş ortalaması 38.94 ve boy ortalaması 165,8 cm, kadınların yaş ortalaması 38.23 ve boy ortalaması 154,3 cm olarak hesaplanmıştır. Patolojik incelemede; enfeksiyon, travma, cribra orbitalia, protic hyperostosis, artrit, romatoid artrit, entesopati, sifiliz, periostit, osteomyelit, osteofit, Schmorl nodülü ve çoklu blok vertebra tesbit edilmiştir. Dişler üzerinde yapılan incelemede ise 1126 diş incelenmiş; diş çürüğü (%6,68), diş taşı (%4), apse (%2), hipoplazi (%0,6) ve

antemortem diş kaybı (%13,29) belirlenmiştir. Aşınma ise 4-5 olarak hesaplanmıştır (Aladağ, 2020).

Bu çalışmada Bazilika Planlı Kilise kazılarında 2019 ve 2020 yıllarında çıkarılan insan iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen antropolojik analizlerin sonuçları değerlendirilmiştir. Böylece antik kentte yaşayan insanlara ait doğrudan bilgiler genişletilerek Kybira insanları hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır.

Materyal ve Metot

Bazilika Planlı Kilise (Fotoğraf 1), Stadio'nun batı caveasının üst kısmında bulunan teras üzerinde yer almaktadır ve Doğu Roma Dönemi'nin en görkemli yapısı olarak sınıflandırılmıştır (Özüdoğru ve Tarkan, 2022). Bazilika Planlı Kilise'de gerçekleştirilen 2019 ve 2020 yılı çalışmalarında, Doğu Roma Dönemi'nde yaşamış 56 bireye ait iskelet kalıntıları tespit edilmiş ve antropolojik incelemeler için 2023 yılında Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Antropoloji Bölümü laboratuvarına getirilmiştir. İlk aşamada kemikler üzerlerinde bilimsel analizler gerçekleştirmek için temizlenmiştir. Temizlenen iskelet öğeleri vücut kısımlarına göre ayrılarak bir masa üzerine yerleştirilmiş ve kırık parçaların birleştirilme işlemine geçilmiştir. Bu şekilde daha bütün kemikler elde edilmesi ve daha fazla bilgi alınması amaçlanmıştır. Antropolojik çalışmada, birey sayısı, yaş ve cinsiyet özellikleri ile kemikler üzerinde görülen patolojik durumlar ve varyasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Bireylerin cinsiyetlerinin belirlenmesi ve ölüm yaş tahminlerinin yapılmasında birçok farklı morfolojik özellik değerlendirilmiştir. Kalça kemiği üzerinde ve pelvis bölgesinde; preauricular sulcus, incisura ischiadica major, angulus pubis, arc compose, foramen obturatum, corpus ossis ischii, crista iliaca, fossa iliaca, pelvis major ve pelvis minor, subpubic açı ve iç bükeyliği, ventral ark, ischiopubic ramus, ischippubic oranlar, acetabulum ve sacrum özelliklerine göre cinsiyet tayini yapılmıştır (Washburn, 1948; The Workshop of European Anthropologist, 1980; Buikstra ve Ubelaker, 1994; Bruzek, 2002). Kafatasında ise; glabella, processus mastoideus, frontal ve parietal eminence, nuchal crest, processus zygomaticus, orbital şekli, external occipital protuberance, mental eminence, gonyal açı, mandibular ramus açısı ve palat şekline bakılarak cinsiyet tayini yapılmıştır (The Workshop of European Anthropologist, 1980; Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bireylerin ölüm yaşlarının belirlenmesinde ise pubic symphysis, coxae'deki auricular yüzeyin değişimleri, kafatası süturları, clavicle kemiğin medial epiphysisleri ile korteks kesitin yaşlandırması, femurun proximal kısmı ve kompleks yaşlandırma metotları uygulanmıştır (Albert vd., 2007; Buckberry ve Chamberlain, 2002; Ubelaker, 1989; Walker ve Lovejoy, 1985). Yetişkin bireyler; genç yetişkin (20-35), orta yetişkin (35-50) ve ileri yetişkin (50 üstü) olarak sınıflandırılmıştır (Buikstra ve Ubelaker, 1994). Bireylerin boy uzunlukları ise femur ve tibia kemiklerinin uzunluk ölçümleri üzerinden, Trotter-Glessner (1952) formülü kullanılarak hesaplanmıştır. Patolojik değerlendirmelerde ise Ortner ve Putschar (1985) ile Aufderheide ve Rodriguez-Martin (1998) kaynaklarından yararlanılmıştır.

Bulgular

Yaş ve Cinsiyet Dağılımı: Mezarlardan çıkarılan 44 yetişkin bireyin cinsiyet tayinleri yapılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Yetişkin bireylerin cinsiyet dağılımı

Cinsiyet	Birey Sayısı
Erkek	24
Kadın	13
Bilinmeyen	7

Cinsiyetleri belirlenen 24 erkek bireyden 18'inin, 13 kadın bireyden ise 9'unun yaş tahmini gerçekleştirilebilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yetişkin bireylerin yaş dağılımı

Grup	Yaş Aralığı	E	K
GY	20-35	5	4
OY	35-50	12	5
İY	50+	1	X

Yetişkin öncesi döneme ait bireyler fetüs (doğum öncesi), bebek (0-3), çocuk (3-12), genç (12-20) olarak sınıflandırılmaktadır. Mezarlarda genç birey tespit edilmemiş olup, diğer yetişkin öncesi gruplara ait birey sayısı Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Yetişkin öncesi dönem bireylerinin yaş dağılımı

Grup	Birey Sayısı
Fetüs	2
Bebek (0-3)	3
Çocuk (3-12)	7

Boy: 24 erkek bireyden 8'inin ortalama boy uzunluğu 173,6 cm olarak (Tablo 4), 13 kadın bireyden ise 7'sinin ortalaması ise 155,7 cm olarak belirlenmiştir (Tablo 5).

Tablo 4. Erkek bireylerin boyları (Bireylerin boyları femur üzerinden hesaplanmıştır.)

Birey	Boy
1	170,7
2	178
3	173,5
4	179
5	166,4
6	176,1
7	165,9
8	179

Tablo 5. Kadın bireylerin boyları (Bireylerin boyları femur üzerinden hesaplanmıştır, yalnızca 2 numaralı bireyin boyu olmadığı için ulna üzerinden hesaplanmıştır.)

Birey	Boy
1	148
2	158,1
3	160
4	158,3
5	154,4
6	153,4
7	157,8

Ağız ve Diş Sağlığı: Mezarlardan çıkan 44 yetişkin ve 3 genç bireyin ağız ve diş sağlıklarının incelemeye yönelik çalışmada 12 bireye ait üst çene ve 14 bireye ait alt çene tespit edilmiştir. İzole dişlerin çenelerde yerleri tespit edildip alveolar soketlerde yerlerine konulup değerlendirilmiştir. Üst çenelerin üzerinde 105 diş ve alt çenelerin üzerinde ise 146 diş olmak üzere toplam 251 diş tespit edilmiştir. Çalışmada incelenen bebek ve çocuklara ait 2 alt çenede 12 ve 2 üst çenede 11 diş incelenmiş olup herhangi bir patolojik bulgu gözlenmemiştir. İncelenen 317 diş yuvasında toplam 11 dişin ölüm öncesinde düştüğü tespit edilmiştir (%3,5). Ölüm öncesi diş kaybı bireyler açısından incelendiğinde ise; 2 bireye ait üst çenelerde toplam 4 dişin (3 M¹ ve 1 M²), 5 bireye ait alt çenelerde ise toplam 7 dişin (2 M₁, 3 M₂ ve 2 M₃) ölüm öncesinde düştüğü belirlenmiştir. İncelenen bireyler içerisinde ileri yetişkin yaşta bir birey olduğu düşünüldüğünde ölüm öncesi diş kaybı oranının az olması normal bir durum olarak yorumlanmaktadır. Üst ve alt çene dişlerine ait bütün dişler, aşınma dereceleri açısından ayrı ayrı değerlendirilmiş olup, incelenen diş sayıları ve aşınma seviyeleri Tablo 7’de verilmiştir. Üst ve alt çenedeki dişlerin aşınma seviyelerinin uyumlu olduğu gözlenmiştir. Çürük dağılımına bakıldığında; üst çenelerde toplam 1 çürük, alt çenelerde ise toplam 8 çürük gözlenmiştir. Bütün dişler göz önüne alındığında çürük oranı %1,5 olarak hesaplanmıştır. Diş taşı incelemesinde ise 2 erkek bireye ait alt çenelerde 6 dişte (2 I₁ ve 4 I₂) diş taşı gözlenmiştir (2. seviyede). Diğer ağız ve diş hastalıkları bakımından yapılan incelemede ise 1 kadın bireyin M₁ ve M₂ dişlerinde, diğer bir kadın bireyin ise M² dişinde olmak üzere toplam 3 apse gözlenmiştir.

Tablo 7. Diş aşım dereceleri (DS: Diş sayısı, AS: Aşınma seviyesi)

	DS	AS		DS	AS
I¹	12	2,3	I₁	13	3
I²	12	3,4	I₂	13	3,3
C¹	16	4,0	C₁	19	4,0
P³	12	3,1	P₃	23	3,3
P⁴	17	3,9	P₄	21	3,8
M¹	15	4,0	M₁	19	3,9
M²	14	3,8	M₂	20	3,8
M³	7	3,1	M₃	18	3,0

Patolojiler:

İskelet serisi üzerinde en sık rastlanan patolojiler omurlarda gözlenmiştir. İskeletlerin genel korunma durumları iyi olmadığı için yalnızca 14 bireye ait omur tespit edilmiştir. Omurlar üzerinde yapılan patolojik incelemede, 14 bireye ait 187 omur incelenmiştir. Bu omurlardan 26'sında Schmorl Nodülü ve 10'unda ise osteofit gözlenmiştir. Birey bazısında değerlendirildiğinde ise 6 bireyde Schmorl Nodülü ve 3 bireyde osteofit belirlenmiştir. İki patolojinin de gözlendiği birey sayısı 1 olup, bu bireyin cinsiyeti erkek (orte yetişkin) olarak belirlenmiştir. 187 omurun 135'i 10 erkek bireye, 52'si ise 4 kadın bireye aittir. Patolojilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında ise; 10 erkek bireyde 21 Schmorl Nodülü (16'sı thoracal omur ve 5'i lumbar omurlarda), 3 erkek bireyde 10 osteofit (7'si thoracal omur ve 3'ü lumbar omurlarda) ve 1 kadın bireyde tamamı thoracal omurlarda olmak üzere 5 Schmorl Nodülü gözlenmiştir. Omurlarda başka herhangi bir patoloji gözlenmemiştir. Eldeki veriler değerlendirildiğinde, Bazilika bireylerinin omurga sağlık durumlarının iyi olduğu gözlenmektedir. İncelenen 56 bireyin 15'inde patoloji (omur patolojileri hariç) tespit edilmiştir. Patolojiler birey bazında aşağıda verilmiştir.

Birey 1: 35-40 yaşlarında erkek bireyin calcaneus ve patellalarında artirit; fibula ve tibiada az seviyede periostit, sol femur distalinde travma izi gözlenmiştir.

Birey 2: Yaklaşık 1 yaşlarında bir bebeğin tibiasında lezyonlar gözlenmiştir.

Birey 3: 20-25 yaşlarında kadın bireyin sol ulnasında bir travma izi gözlenmiştir.

Birey 4: 20-30 yaşlarında erkek bireyin patellalarında artirit gözlenmiştir.

Birey 5: 40-50 yaşlarında erkek bireyin patellalarında artirit ve kafatasında lezyon gözlenmiştir.

Birey 6: Genç yetişkin erkek bireyin patellalarında entesopati gözlenmiştir (Fotoğraf 2).

Birey 7: Yetişkin erkek bireyin parmak kemiklerinde artirit gözlenmiştir.

Birey 8: Yetişkin bireyin fibulasında enfeksiyon (Fotoğraf 3) ve patellalarında artirit gözlenmiştir.

Birey 9: 50 yaşlarında kadın bir bireyin kafatasında kültürel deformasyon izleri gözlenmiştir (Fotoğraf 4).

Birey 10: 35-45 yaşlarında erkek bireyin tibiasında kas hareketlerine bağlı kemik oluşumu (Fotoğraf 5) ve patellalarında entesopati gözlenmiştir.

Birey 11: 40-45 yaşlarında erkek bireyin bir costasında travma izi gözlenmiştir (Fotoğraf 6).

Birey 12: 30-35 yaşlarında erkek bireyin tibiasının distal ucunda entesopati gözlenmiştir.

Birey 13: Yetişkin erkek bireyin sol fibulasında bir travma izi gözlenmiştir.

Birey 14: Yetişkin erkek bireyin fibulasında travma izi gözlenmiştir.

Birey 15: Yetişkin erkek bireyin kafatasında araknoid granülasyon gözlenmiştir (Fotoğraf 7).

SONUÇ

Bizans döneminde Anadolu'da yaşamış insan topluluklarının yaşam uzunluklarının belirlendiği 70 çalışmanın incelendiği bir çalışmada, en sık karşılaşılan ölüm yaşı aralığının erkeklerde ve kadınlarda 35-50 (tüm bireylerin %46'sı) olduğu ortaya konulmuştur (Aytek, 2020a). Aynı çalışmada, bu dönemde yaklaşık olarak her beş bireyden birisinin 50 yıldan daha uzun süre yaşadığı belirlenmiştir. Bu çalışmada her iki cinsiyet için de en sık rastlanılan ölüm yaşı aralığının 35-50 olduğu gözlenmiştir ki bu da dönemi için uyumlu bir sonuç olarak yorumlanır.

Bu sonuç ayrıca Kıbrıs'ta daha önce gerçekleştirilen ve bu çalışma ile çağdaş dönemler ile ilgili antropolojik çalışmalarda yaşam uzunluğu verileri ile de uyumludur (Sevim Erol vd., 2015; Aladağ, 2020). Bu da Bazilika'ya gömülen bireylerin ölüm yaşı aralığı bakımından özel bir durumlarının olmadığını göstermektedir. Mezarlardan çıkan bireylerin %21,4'ünü yetişkinliğe ulaşmadan ölen bireyler oluşturmaktadır.

Bizans dönemine tarihlendirilen insan iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen ve 27 farklı çalışmanın değerlendirildiği bir çalışmada, erkeklerin boy ortalaması 168,1 cm (n: 405), kadınların boy ortalaması ise 154,9 cm (n: 262) olarak hesaplanmıştır (Aytek, 2020b). Bu çalışmada değerlendirilen 8 erkek bireyin ortalamasının Bizans dönem ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir (5,5 cm). Kadın boy ortalaması ise Bizans dönem ortalaması seviyesindedir. Kıbrıs Antik Kenti çalışmalarından birisinde Helenistik Dönemden Erken Bizans Dönemine kadar olan süreye tarihlenmiş insanların boy ortalamaları, erkekler için 165,8 cm ve kadınlar için 154,3 cm olarak bulunmuştur (Aladağ, 2020). Bu veriler de değerlendirildiğinde, Bazilika erkek bireylerinin ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir.

Ağız ve diş sağlığını ortaya koymak için yapılan çalışmada 251 diş incelenmiştir. Her ne kadar bu sayı net bilgi ortaya çıkarmada yeterli olmasa da diş aşınma derecesi diğer çalışmalarla karşılaştırma fırsatı vermektedir. Önceki iki çalışmada diş aşınma derecesi ortalama 4 olarak belirlenmiştir ki (Sevim Erol vd., 2015; Aladağ, 2020) bu değer, bu çalışmadaki sonuçlar ile örtüşmektedir. Diğer patolojik bulgular nicelik bakımından çok az olduğu için, diğer çalışmalar ile karşılaştırma yapılmamıştır. Yine veri sayısının azlığı, dental bilgilerin cinsiyetler arasında karşılaştırma yapılmasına da olanak sağlamamaktadır.

Bu çalışmada incelenen bireylerin beşinde osteoartrit gözlenmiştir. Vücuttaki kemiklerin hareket edebilmeleri için insan iskeletindeki tüm kemikler birbirlerine eklemler ile bağlıdır. Dejeneratif eklem hastalığı olan artirit günümüzde en sık rastlanılan romatizmal bir eklem hastalığıdır. Artirit hakkında çalışmalar Sümer, Mısır, Antik Yunan ve Roma dönemlerine kadar takip edilmektedir (Lane ve Wallace, 2002; Salem, 2016). Osteoartrit; eklem kıkırdağında

meydana gelen dejeneratif bozulmalarla birlikte birkaç aşamada gerçekleşmektedir. İlk olarak, eklem içinde bulunan sıvı kıkırdak yıkımına tepki olarak iltihaplanır, eklem bölgeleri bulunan kıkırdak dokular azalır ve açıkta kalan kemik dokunun zamanla şekli bozulur. Devamında kemik uçları kalınlaşır, eklemlerdeki yumuşak dokuların bağlandığı bölgede kemiksi dokular meydana gelir (Kumar vd., 2003; Jones ve HortonSzar, 2001). Osteoartrit genellikle; phalanx kemiklerinin proximal ve distal bölgeleri, talus, calcaneus, cervical ve lumbar vertebralar, carpaller, scapula, coxae, femur ve tibianın eklem bölgelerinde görülmektedir (Dieppe ve Brandt, 2003; Lane ve Wallace, 2002). Osteoartrit'in görülme sıklığı, yaş ve cinsiyete bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu çalışmada tespit edilen artitit oluşumlarının tamamen diz bölgesinde tespit edilmiştir. Artirit görülen bireylerin ise genç ve orta yetişkin olması, bu oluşumların yaşa bağlı olarak değil, yaşam şekli ile alakalı olduğunu düşündürmektedir.

Kibyra insanların üçünde entesopati tespit edilmiştir. Tendonların kemiğe yapışma noktasında inflamasyona bağlı dejeneratif delikler, yırtıklar, çökükler meydana gelmekte veya ekstra kemikler oluşmaktadır. Bu durum entesopati olarak adlandırılmaktadır (Kasapçopur ve Arısoy, 2011).

Metabolik, inflamatuvar, travmatik ya da dejeneratif herhangi bir patolojik süreçte entezlerin tutulumu entesopati olarak adlandırılır. Aslında entezopati, sıklıkla injuri ya da aşırı kullanım ile ilişkili lokal süreçte olduğu gibi, sistemik bozuklukları içeren çoğu kas iskelet sistemi hastalığının iyi bilinen bir özelliğidir (Kasapçopur ve Arısoy, 2011). Bu çalışmada tespit edilen entesopatilerin üçü de erkek bireylerde gözlenmiş olup, ikisi patella biri ise tibianın distal ucunda görülmüştür. Oluşum biçimleri ve bölgelerinin morfolojik yapıları göz önüne alındığında, Kibyra insanların da görülen entesopatilerinin aşırı kullanım sonucu oluştuğu düşünülmektedir.

Yetişkin bir erkek bireyin kafatasında ise araknoid granülasyon gözlenmiştir (Fotoğraf 7). Araknoid granülasyon beyin zarlarından birinde meydana gelen çıkıntıların kafatasının iç kısmında çukurlaşmaya yol açması ile oluşur. Çoğu durumda semptom göstermemekle beraber; baş ağrısı, bulantı, baş dönmesi, denge ve yürüme bozuklukları gibi semptomlar gösterebilirken, nadir olarak vertigoya da yol açabilmektedir (Çelikkbilek vd., 2014). Anadolu'da şimdiye kadar bulunmuş ve yaklaşık 1,2 milyon yıl önce yaşamış en eski insan fosilinin kafatasında da bu patolojinin olabileceği düşünülmektedir (Roberts vd., 2009).

Değerlendirilen bireylerin omur sağlıkları genel olarak iyi olmakla beraber, en sık görülen patolojiler Schmorl Nodülü ve osteofittir. Bazı patolojik nedenlerle ya da bir travma sonucu omurlararası disk dokusunun küçük bir kısmı veya bazen büyük bölümü yerinden taşabilmektedir. Disk dokusunun yerinden taşması farklı yönlerde doğru olabilir ve bu taşmalar yönüne göre tanımlanmaktadır. Disk dokusunun inferior ve posterior yönde yerinden çıkması "Schmorl Nodülü" olarak adlandırılmaktadır (Aufderheide ve Rodriguez-Martin, 1998; Roberts ve Manchester, 1995). Omur gövdesinin alt ve üst yüzünde oluşan nohut büyüklüğündeki yuvarlak çukurcuklar olan Schmorl nodüllerinin oluşmasında fiziksel stres ve travma etkilidir. Ortaya çıkmasının nedenleri arasında özellikle yüksekte düşme, ağır kaldırma ve taşıma, ağır fiziksel aktiviteler ve benzeri faaliyetlerden kaynaklı travmalar sayılabilir (Resnick ve Niwayama, 1988). Dejenetarif bir eklem hastalığı olan osteofit, omurların özellikle anterior ve lateral bölümlerinde meydana gelen yeni kemik oluşumları ile kendini göstermektedir. Osteofitler, biçimleri ve büyüklükleri değişkenlik gösteren, eklem yüzeyinin kenarlarında ortaya çıkan yeni kemik oluşumlarıdır. Vertebral osteofitlerin etiyolojisinde ise mekanik stres, omurga üzerindeki baskılar, yaş ve travmalar gösterilebilir (Ortner ve Putschar, 1985; Wong vd., 2016). Bu çalışmada değerlendirilen insanların omur sağlıklarının iyi olduğu görülmektedir. Mezarların Bazilika içerisinde bulunmuş olması bu insanların seçkin bir insan grubuna ait olduklarını ve bu yüzden ağır işlere maruz kalma ihtimallerinin az olduğunu göstermektedir. Bu da omur sağlıklarının iyi olmasını açıklayabilecek bir durum olarak karşımıza çıkar.

İskeletle içerisinde rastlanılan diğer bir önemli örnek de 50 yaşlarında kadın bir bireyin kafatasında görülen kültürel deformasyon izleridir (Fotoğraf 4). Bu uygulama, bebeklik ya da çocukluğun erken evrelerinde kafatasının insan eliyle yapay olarak normal şeklinin dışında bir şekle dönüştürülmesidir. Neandertallerde görülmeye başlanan bu uygulamalar (Trinkaus, 1982), Anadolu'da Neolitik dönemden itibaren görülmeye başlamış ve sonraki dönemlere tarihlendirilen arkeolojik alanlarda bu uygulamaların izine rastlanılmıştır (Yılmaz Usta, 2015). Bu bireyde çevresel bağlama tekniği uygulandığı tespit edilmiştir (Meiklejohn vd., 1992). Ayrıca bu işlem için tek bağ kullanılmış olup, bağın çene altından ve parietal kemiklerin üzerinden geçtiği düşünülmektedir. Kibyra Antik Kenti'ne yaklaşık 40 km mesafede tespit edilen bir nekropol alanında gerçekleştirilen kurtarma kazılarında çıkarılan ve Doğu Roma dönemine tarihlendirilen insan iskeletleri üzerinde gerçekleştirilen antropolojik çalışmada da bu teknik ile oluşmuş bir kültürel deformasyon izi tespit edilmiştir (Aytek vd., 2020). Bu da bu dönemde bölgede baş bağlama uygulamasının bir gelenek olabileceğini göstermesi bakımından önemli bir bilgidir.

Önceki çalışmalarla beraber toplam üç çalışmada kentte Helenistik Dönem'den Doğu Roma Dönemi'ne kadar yaşamış 408 bireyin antropolojik bilgileri ortaya konulmuştur. Bazilika bireylerinin Kibyra antik kentinin diğer noktalarında çıkarılan bireyler ile ölüm yaşı, dental veriler ve patolojik dağılımlar bakımından uyumlu olduğu gözlenirken, boy ortalaması anlamında diğer bireylerden daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu gözlenmiştir. Kibyra Antik Kenti'nde devam eden kazılar neticesinde çıkarılacak insan iskeletleri ile kentin paleodemografisi çok daha detaylı olarak ortaya konulacak ve kentin iskanı süresince ne tür demografik değişimler olduğu daha iyi gözlenebilecektir.

Teşekkür

İskelet serileri üzerinde çalışmalarımızda bize her türlü desteği sağlayan Kibyra Antik Kenti Kazı başkanı Doç. Dr. Şükrü Özüdoğru'ya, kazı başkan yardımcısı Dr. Düzgün Tarkan'a, Bazilik Planlı Kilise kazısını yürüten Doç. Dr. Eray Dökü'ye ve tüm kazı personeline şükranlarımızı sunarız.

KAYNAKÇA

- ALADAĞ, B. (2020). *Kibyra Antik Kenti'nden 2013-2018 Yılları Arasında Çıkarılan İnsan İskeletlerinin Paleoantropolojik Analizi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- ALBERT, A.M., RICANEK Jr., K. & PATTERSON, E. (2007). A Review Of The Literature On The Aging Adult Skull And Face: Implications For Forensic Science Research And Applications. *Forensic Science International*, 172, s. 1-9.
- AUFDERHEIDE, A. C. & RODRIGUEZ-MARTIN, C. (1998). *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge: Cambridge University.
- AYTEK, A. İ. (2020a). Estimating Stature of Anatolian Populations From Neolithic Period to Ottoman Period. H. Selim Kıroğlu (Ed.). İçinde, *Academic Studies in Social, Human and Administrative Sciences*, II Volume 1, (s. 1-18). Ankara: Gece Kitaplığı.
- AYTEK, A. İ. (2020b). Paleodemography of Anatolian Populations from Neolithic Period to Ottoman Period. A. Balcıoğulları ve M.C. Şahin (Ed.) içinde, *Current Studies in Social Sciences II*, (s. 93-115). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

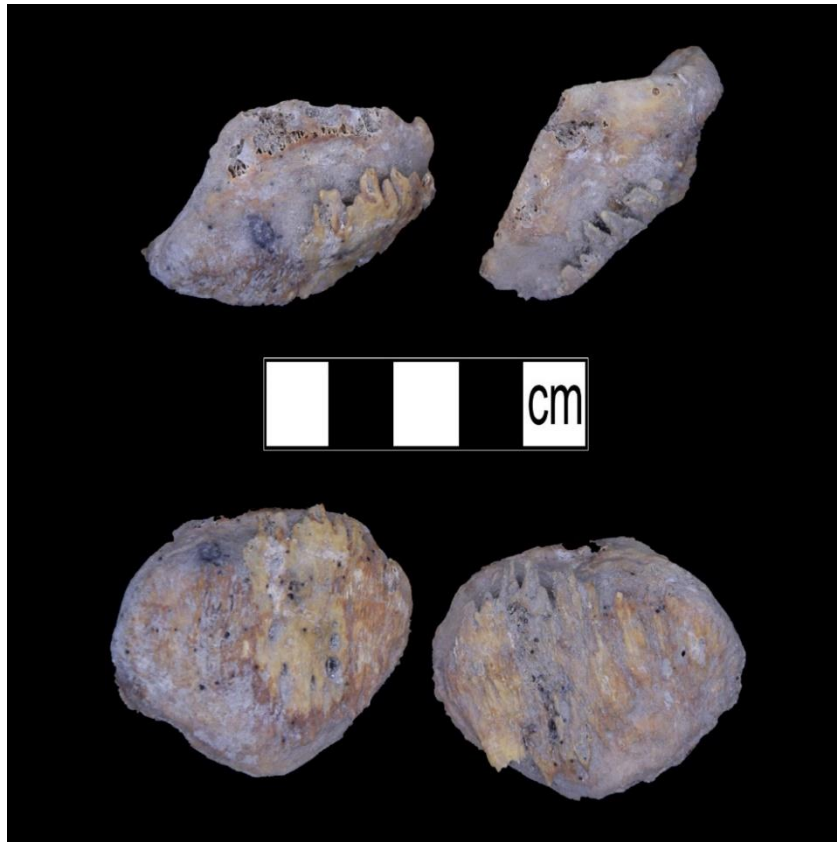
- AYTEK, A. İ., YAVUZ, A.Y., ÖZBEY, O. & ŞAHİN, E. (2020). Tefenni Kurtarma Kazısından Çıkan İskeletlerin Antropolojik Analizi ve Bir Kafatası Deformasyon Örneği. *Antropoloji*, 39, s. 49-56.
- BAYTAK, İ. (2014). *Kabalis (Kibyris) Bölgesi Tarihi Coğrafyası ve Çağlar Boyu Yerleşim Modelleri – Urbanizasyon* (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- BRUZEK, J. (2002). A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone. *American Journal of Physical Anthropology*, 117, s. 157–168.
- BUCKBERRY, J. L. & CHAMBERLAIN, A. T. (2002). Age Estimation From the Auricular Surface of the Ilium: A Revised Method. *American Journal of Physical Anthropology*, 119, s. 231-239.
- BUISKTRA, J. E. & UBELAKER, D. H. (1994). *Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey Research Series.
- ÇELİKBİLEK, A., OKUR, A., TANIK, N., SERİN, H. İ., ADAM, M. & ATALAY, T. (2014). Incidental Arachnoid Granulation: A Rare Cause of Vertigo. *Bozok Tıp Dergisi*, 4(1), s. 66-69.
- DIEPPE, P. & BRANDT, K. D. (2003). What Is Important In Treating Osteoarthritis? Whom Should We Treat And How Should We Treat Them?. *Rheumatic Disease Clinics of North America*, 29, s. 687–716.
- DÖKÜ, F. E. & BAYTAK, İ., (2017). Kabalis Bölgesi Demirçag Yerleşim Tipleri ve Gözetleme/Haberleşme Kaleleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 7(2), s. 223-242.
- JONES, B.G. & HORTON-SZAR, D. (2001). *Patoloji*, [(A.A. Dinçtürk, Çev.)]. Ankara: Güneş Kitabevi.
- KASAPÇOPUR, Ö. & ARISOY, N. (2011). Ergenlik Çağında Bağ Dokusu Hastalıkları. *Türk Pediatri Arşivi*, 46(11), s. 18-27.
- KUMAR, V., COTRAN, R.S. & ROBBINS, S.L. (2003). *Temel Patoloji*, [(U. Çevikbaş, Çev.)] 7. Edisyon. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- LANE, E. N. & WALLACE, D. J. (2002). *All About Osteoarthritis: The Definitive Resource for Arthritis Patients and Their Families*. USA: Oxford University Press.
- MEIKLEJOHN, C., AGELARAKIS, A., AKKERMANS, P. A., SMITH, P. E. L., & SOLECKI, R. (1992). Artificial Cranial Deformation in the Proto-Neolithic and Neolithic Near East and Its Possible Origin: Evidence from Four Sites. *Paléorient*, 18 (2), s. 83-97.
- ORTNER, D. J. & PUTSCHAR, G. J. (1985). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- ÖZÜDOĞRU, Ş. & TARKAN, D. (2022). Kibyra 2021 Yılı Kazı, Koruma ve Restorasyon Çalışmaları. İçinde, 42. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu Kitabı* (s. 23-27). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- RESNICK, D. & NIWAYAMA, G. (1995). Degenerative disease of the spine. D. Resnick ve G. Niwayama (Ed.). İçinde, *Diagnosis of Bone and Joint Disorders*, (s. 1372-1462). Philadelphia: W.B. Saunders Company.
- ROBERTS, C. & MANCHESTER, K. (1995). *The Archaeology of Disease*. New York: Cornell University Press.

- ROBERTS, C. A., PFISTER, L. & MAYS, S. (2009). Letter to the Editor: Was Tuberculosis Present in *Homo erectus* in Turkey? *American Journal of Physical Anthropology*, 139, s. 442–444.
- SALEM, S. I. (2016). Medicine in Ancient Mesopotamia. Selin, H. (Ed.). İçinde, *Encyclopedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, (s. 1518-1521). Dordrecht: Springer.
- SEVİM EROL, A., YAVUZ, A. Y. & TARKAN, D. (2015). Teke Yöresinde Yaşamış Bir Antik Dönem Toplumunun Antropolojik Analizi. İçinde, *1. Teke Yöresi Sempozyumu* (615-626). Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- THE WORKSHOP OF EUROPEAN ANTHROPOLOGIST. (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnosis of Skeletons. *Journal of Human Evolution*, 9, s. 517-549.
- TRINKAUS, E. (1982). Artificial cranial deformation in the Shanidar 1 and 5 Neandertals. *Current Anthropology*, 23(2), s. 198-199.
- TROTTER, M. & GLESSER, G. (1952). Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal Physical Anthropology*, 10, s. 463–514.
- UBELAKER, D. H. (1989). *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation*. Washington DC: Taraxacum Press,
- WALKER, R.A. & LOVEJOY, C.O. (1985). Radiographic Changes in the Clavicle and Proximal Femur and Their Use in the Determination of Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology*, 68, s. 67-78.
- WASHBURN, S. L. (1948). Sex Differences İn Pubic Bone. *American Journal of Biological Anthropology*, 6 (2), s. 199-208.
- WONG, S. H. J., CHIU, K. Y., & YAN, C. H. (2016). Osteophytes. *Journal of Orthopaedic Surgery*, 24(3), s. 403-10.
- YILMAZ USTA, N. D. (2015). Antik insanın sosyokültürel yaşamını yansıtan bazı diş ve iskelet sistemi anomalileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1 (2), s. 547-559.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Bazilika Planlı Kilise mezarları (Kibyra Kazı Arşivi).

Fotoğraf 2. Genç yetişkin erkek bireyin patellalarında gözlenen entesopati.

Fotoğraf 3. Yetişkin bireyin fibulasında gözlenen enfeksiyon.

Fotoğraf 4. 50 yaşlarında kadın bir bireyin kafatasında gözlenen kültürel deformasyon.

Fotoğraf 5. 35-45 yaşlarında erkek bireyin tibiasında kas hareketlerine bağlı kemik oluşumu.

Fotoğraf 6. 40-45 yaşlarında erkek bireyin costasında gözlenen travma.

Fotoğraf 7. Yetişkin erkek bireyin kafatasında araknoid granülasyon izleri.